

РОЗДІЛ 4

АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

(Воронкова В.Г., Нікітенко В.О.)

4.1 Формування людини інформаційної: проблеми та впливи

4.2 Нові вимоги перед людиною в умовах викликів інформаційної цивілізації

4.3 «Мережева людина» як об'єкт «культури суспільства епохи інформатизації»

4.4 Нові адаптивні механізми в умовах антропологічних та технологічних змін

Висновки до четвертого розділу

Останніми роками стійко складається уявлення, що індустріальне суспільство з розвитком технологій і засобів зберігання, обробки й передачі інформації трансформується в суспільство інформаційне. Частка інформаційного ринку зростає значними темпами і в розвинених країнах кількість працівників, зайнятих у сфері інформації, вже перевищує кількість працівників, зайнятих у сфері матеріального виробництва. Інформаційне навколишнє середовище й використання інформаційних технологій трансформують традиційні моделі соціальної, економічної, політичної діяльності. Розвиваються нові форми взаємодії в соціумі, які в перспективі можуть або гарантувати свободу й незалежність громадянського суспільства й індивіда, або призвести до жорсткої централізації й абсолютної підконтрольності людини бюрократичним структурам.

Перехід людського суспільства від індустріальної до інформаційної стадії розвитку приводить до якісної зміни не тільки умов людського буття, але й веде до модифікації самої природи людини. Сучасні інформаційні й комунікаційні технології, генна інженерія й біотехнології, а також нові технології виробництва їжі й енергії у глобальному масштабі принципово відкривають нові можливості входження людини в інформаційне суспільство і одночасно пред'являють особливі вимоги до її життєдіяльності й поведінки.

Вплив інформаційної компоненти на соціум різко посилився з повою інтерактивних медійних технологій, а особливо Інтернету, який дозволяє не тільки споживати інформацію, а й брати активну участь у процесах вироблення та циркуляції інформаційних потоків. Як наслідок, інформація набуває цінності не тільки завдяки загальнодоступності, пізнавальності, економічному або політичному потенціалу, а й тому, що відкриває нові можливості для персоналізації та самоідентифікації особистості. Таким чином, новий інформаційний простір, генерований Інтернет-технологіями, виступає

одночасно і засобом, і середовищем соціального розвитку та становлення особистості.

4. 1 Формування людини інформаційної: проблеми та впливи

Суспільство, безперервно розвиваючись, встановлює свої власні закони, норми, цінності, правила поведінки. Як справедливо зазначає Л. Анпілогова, в умовах стрімкого вдосконалення інформаційних технологій і безмежного розвитку можливостей, що надаються ними, питання про ціннісні установки конкретної особистості стає одним з найактуальніших питань [1].

Формування нової людини – «людини інформаційної» – це одна з базисних характеристик інформаційного суспільства. У даній характеристиці важливими стають наступні визначальні моменти. По-перше, значущим є те, якою повинна бути особистість в умовах інформатизації. В умовах розгортання інформатизації кожне з діалектично взаємозв'язаних начал людини: фізичне, психічне й соціальне, вимагає спеціального урахування, оскільки тільки в цьому випадку нові можливості інформаційного суспільства можуть бути повною мірою використані для розвитку людини. Без урахування специфіки цих начал людини, інформатизація чревата негативними суспільними наслідками.

Кожна людина, вступаючи у суспільні відносини, одержуючи й передаючи певну інформацію, вливається в дане суспільство шляхом засвоєння й дотримання тих норм і правил, які історично в ньому склалися. І природно, що питання про роль суспільства в житті людини, так само як і питання про роль людини в житті суспільства, займає розум не одного покоління дослідників.

Різні галузі науки, що включають філософію, антропологію, соціологію, політологію й ін. розглядають феномен інформаційного суспільства, місце людини в новій соціально-економічній формації, а також вплив різних чинників соціальної, економічної й політичної взаємодії в нових умовах на особистість і на суспільство в цілому.

Основними соціальними проблемами, пов'язаними з особистістю, в умовах інформатизації є [2-4]:

проблема мовної комунікації, що становить ядро інформатизації; проблема інформаційної безпеки особистості, під якою

розуміється стан захищеності інформаційного середовища суспільства, що забезпечує її формування й розвиток на користь громадян, організацій і держави. Проблема забезпечення інформаційної безпеки особистості означає її право на отримання об'єктивної інформації і припускає, що одержана людиною з різних джерел інформація не перешкоджає вільному формуванню й розвитку її особистості.

Впливами на особистість можуть виступати [4-7]:

- цілеспрямований інформаційний тиск з метою зміни світогляду, політичних поглядів і морально-психологічного стану людей;
- розповсюдження недостовірної, спотвореної, неповної інформації;
- використання неадекватного сприйняття людьми достовірної інформації.

Інформаційні впливи є небезпечними або корисними не стільки самі по собі, скільки тим, що управляють могутніми речовинно-енергетичними процесами. Суть впливу інформації якраз і полягає в її здатності контролювати речовинно-енергетичні процеси, параметри яких є на порядок вищими за саму інформацію; комп'ютерна злочинність, віруси.

Спроба творців вірусів, як правило, молодих людей реалізувати себе у вірусотворчості пов'язана низкою причин: бажанням самостверджуватися, «прогриміти», а також відсутністю усвідомлених життєвих цілей.

Інформаційне суспільство як суспільство нового типу, має низку особливостей у порівнянні з попередніми типами суспільств. Відбувається різке збільшення кількості інформаційних потоків і технічних засобів, що не тільки забезпечує циркуляцію інформації в суспільстві, але й забезпечує життєздатність інформаційного суспільства, виявляє нові проблеми і труднощі у взаємодії різних соціальних груп. Соціальні комунікації і соціальна взаємодія в цілому відбуваються тепер по-іншому, аніж двадцять або тридцять років тому. У різних сферах людської діяльності спостерігаються процеси інтеграції, що спричиняють процес глобалізації. З'являється єдина глобальна комунікаційна система, що забезпечує людство великими обсягами досяжної інформації [8-9]. Зміни у сфері виробництва, у культурному середовищі, у мовному середовищі спричиняють зміну в моделях поведінки людини. І ці моделі повинні бути осмислені й прийняті людиною.

Відповідно, при переході до інформаційного суспільства, змінюються соціальні відносини у цьому суспільстві. Так, наприклад, для сучасного суспільства характерні тенденції до концентрації, бюрократизації й монополізації у сфері масово-інформаційних процесів [4, 7]. Це примушує по-новому поглянути на певні зміни у структурі соціальної системи. З'являються нові форми комунікації, викликані розвитком глобальної комунікаційної системи. Важливою умовою для функціонування особистості в сучасному інформаційному середовищі стають процеси соціальної комунікації, які стали можливими завдяки віртуалізації сучасного суспільства [10-12]. Перенесення процесів фізичної соціальної взаємодії в середовище симуляції актуалізує появу нового погляду на розвиток особистості.

Соціум сьогодні – це комунікаційна система, де постійно здійснюється обмін інформацією та думками, і де кожен член суспільства має право на доступ до інформації, на відстоювання власної позиції. Як зазначає С.Куцепал, комунікація пронизує всі соціальні процеси, проте має не лише позитивні, а й

тривожні наслідки, оскільки призводить до віртуалізації реальності, уможлиблює маніпуляцію свідомістю, перетворює людину у «розірваного» «часткового» суб'єкта, який перетворюється на «ретранслятора» повідомлень, наслідком чого стає втрата власного «Я», втрата особистості [13, с. 531].

Людина є однією з ланок, що об'єднує всю суспільну систему. Вона водночас виступає як суб'єктом, так і об'єктом соціальних інтересів, потреб та духовно-моральних цінностей, ідеалів, переконань і прагнень. Безпосередньо пов'язані з інформаційною сферою моральні цінності істотно впливають на поведінку й діяльність людини, формують всю систему її індивідуально-суспільних відносин.

Саме людина як найвища соціальна цінність акумулює в основних формах своєї життєдіяльності й інформаційно фіксує взаємозв'язок матеріального й духовного, відображаючи в цілісному вигляді життя як об'єктивну реальність, де виявляються внутрішньо взаємозалежні її інтереси, моральні цінності, ідеали, її культура, релігійні вподобання та суб'єктивне розуміння сенсу життя. Суспільство стає тією універсальною матеріальнодуховною сферою, в якій особистість реалізує себе цілісно. З іншого боку, разом із соціально-економічними та політичними трансформаціями інформаційного суспільства відбувається процес переоцінки духовних цінностей, формування принципово нових засад моралі. Все це ускладнює процес формування особистості в нинішніх інформаційних умовах.

У сучасній філософії, особливо останніми роками, віртуальна реальність, розглядається як концептуалізація революційного рівня розвитку техніки й технологій, що дозволяють відкривати й створювати нові виміри суспільства. Суб'єкти взаємодії в умовах віртуальної реальності також одержують нові виміри свого буття. Множення контекстів для взаємодії, майданчиків для комунікації і додавання нових вимірів цим майданчикам для комунікації, робить вірогідною можливість появи багатовимірних суб'єктів соціальних відносин. Це дозволяє припускати можливість конструювання багатовимірної особистості в умовах віртуальності.

В умовах віртуалізації соціуму інтенсивне застосування наукових знань більше, аніж коли-небудь, починає впливати на положення самої людини у світі, формування її як особистості, змінює сам характер людської діяльності. Людина повинна відповідати всім строгим запитам сучасного суспільства, знаходитися в гармонії з сучасними технологіями і науковими відкриттями. Змінюється і сама наукова діяльність, специфіка наукових досліджень. На перший план починають висуватися міждисциплінарні дослідження, широко застосовуватися комплексні дослідницькі програми, в яких беруть участь фахівці різних напрямів.

Наукові дослідження починають носити все більш соціальний характер, картини реальності окремих сфер дослідження стають взаємозалежними, у зв'язку з чим особливо гостро ставиться питання про історичність,

еволюційність наукового знання. У сучасній науці все більше усвідомлюється той факт, що неможливо побудувати таку картину світу, яка буде незалежною від людини, природи; така картина світу є ілюзією. Наукове знання складається не тільки з об'єктивних фактів, воно має і суб'єктивну складову, сучасна наукова картина світу є людиною розмірною [14].

Сьогодні динамічно експоненційно зростає кількість наукової інформації, котра зумовлює для людини можливість творчого вибору закономірних способів зміни або створення нових технологічних варіантів. І нарешті, це динамічний канал самоврівноважування різних форм соціального життя: управління та самоуправління суспільними об'єктами, процесами і системами всіх рівнів; поділу та інтеграції в опосередковано складних системах праці, науки і культури; регулювання економічного життя через фінансово-грошову систему; управління політичною, соціально-психологічною й екологічною сферами тощо.

Відповідно, буттєва вкоріненість сучасної людини в інформаційно-технічні детермінанти цивілізаційного розвитку, без сумніву, сьогодні стає актуальною та злободенною проблемою. У контексті цього Н.Лазарович слушно зауважує, що соціокультурні виміри інформаційного суспільства також зумовлені виникненням особливого типу автономії особистості: людина може змінювати свої корпоративні зв'язки, не будучи до них жорстко прив'язаною; вона може і здатна дуже гнучко будувати відносини з іншими людьми, долучатися до різних соціальних спільнот і різних культурних традицій. Світ, який постійно змінюється, обриває численні коріння минулого, змушуючи людину одночасно жити у різних традиціях, культурах, пристосовуватись до перманентно змінних соціокультурних та технічно зумовлених обставин [15].

Перехід від індустріального до постіндустріального, а далі – до інформаційного суспільства вимагає якісного переосмислення тих життєвих реалій, які були визначальними в масовому суспільстві. Новий тип суспільства – це своєрідний поворот від всіх наших звичок, початкових посилок. Сучасна людина спрямована до активності, а розвиток інформаційних технологій веде до створення відкритого суспільства. Комунікативні процеси обумовлюють прояв нових якостей людської особистості, що розвиваються в епоху «третьої хвилі»: ініціативності, комунікабельності, різностороннього розвитку.

Як відзначає А.Назаретян, «події складаються таким чином, що для забезпечення подальшої життєздатності розумний суб'єкт буде вимушений штучно трансформувати свою матеріальну основу, послідовно звільняючись від тих, що сковують і прирікають його на звироднілість біологічних залежностей» [16, с. 179].

В ході розвитку нових інформаційних технологій стрімко формується нова біоприрода, пов'язана із задоволенням потреб сучасного суспільства. «У XX ст., – відзначає В.Кутирєв, – на Землі утворилися дві реальності, «два світи» – світ природного і світ штучного. З одного боку, зберігається те, що може

існувати без людини, з іншого – набуло небаченої значущості і власних законів розвитку те, що нею створено... Якщо це відношення загостриться до несумісності, до того, що один зі світів буде пригнічений або поглинений іншим, людина, як така приречена на зникнення. Або безпосередньо, в результаті біологічної деградації, або в результаті переродження в інший стан» [17, с. 3]. Така взаємодія біологічного й технологічного в людині призводить до екотехнологічної трансформації, яка, за словами С.Чувіна, є «докорінна зміна біосоціальної природи людини і її інтеграція з технікою й техносферою в цілому під впливом багатьох чинників, і, в першу чергу, – наукотехніки» [18, с. 150-151]. Дослідник відзначає у зв'язку з цим три основних напрями трансформації людини: біологічний, етично-психологічний й соціокультурний.

Багато філософів ведуть мову про антропологічну катастрофу, яка безпосередньо пов'язана з руйнуванням і розпадом достовірно людського в людині, з негативними змінами в її природі й духовному світі, з глибокою і тотальною кризою людини. Ця криза, яка багато в чому стала наслідком віртуалізації людського життя, веде до втрати людиною підстав свого існування – природних, соціальних, культурних та інших, до зникнення самої перспективи до існування.

Чому виникла проблема пошуку нових вимірів людини? Перш за все, тому, що в традиційних вимірах (біологічний, соціальний, психологічний, синергетичний) не вдається створити про неї адекватного уявлення, яке дозволило б ефективно вирішувати життєво важливі для соціуму проблеми і забезпечити нормальний гармонійний розвиток суспільства в нових інформаційних умовах. Б.Юдін упевнений, що «безпосередня причина сьогоденного звернення до питання про природу людини – це перспективи, деколи зовсім близькі, але частіше віддаленіші, таких дій на людину, які здатні викликати в ній глибокі й радикальні зміни» [19, с. 113].

У численних наукових працях, присвячених інформаційній ері, здебільшого підкреслюється, що змінюється не тільки технологічна база й інформаційно-технологічні можливості людини, але й сама людина, її самосвідомість. Сучасна людина стає немислимою без інформаційних технологій, які здійснюють величезний вплив на все її існування – як біологічне, так і соціальне. Предметом дискусій стає лише те, що несуть ці зміни і при всій суперечності точок зору практично всі вчені погоджуються в одному: особливу роль у сучасному світі й становленні нової людини відіграє інформація.

Відомий теоретик інформаційного суспільства Е.Тоффлер розглядає «особистість майбутнього», котра глибоко вкорінена в динаміку соціокультурних перетворень. Він неодноразово зазначає, що третя хвиля є продуктом драматичних змін рис, нав'язаних суспільством, – не нова людина, а новий соціальний характер. А це означає, що відповідно до різноманітності, поліваріативності, багатоцентровості інформаційної соціальної системи

особистість теж являтиме собою розмаїтість ролевих моделей і життєвих стилів. Зрештою, поява «конфігуративного» чи «модулятивного Я» – це необхідність в умовах інформаційного суспільства. «Модульна людина» – це людина, яка здатна змінювати типи діяльності, може потенційно вписуватись у будь-які сфери соціальної системи: організації, угруповання, співтовариства, а також легко їх полишати, змінювати власні переконання. «Третя хвиля змінює природу ідентичності...

Перехід до гетерогеннішого, диференційованішого суспільства передбачає те, що індивід все менше зв'язаний контекстом свого народження і володіє великим вибором у самовизначенні. Прихід Третьої хвилі пов'язаний також із помітним прискоренням темпів соціальних та культурних змін, так що ідентифікації, які обираються, стають короточаснішими, а люди приймають чи відмовляються від якихось компонентів своїх ідентичностей швидше, аніж будь-коли» [20, с. 281-282]. Тому «Третя хвиля найбільше винагороджує за пізнавальні здібності та освіту, а також людей, які здатні до швидкого пристосування, до змін... Вона винагороджуватиме людей допитливих, цікавих, які прагнуть з'ясувати, що відбувається, і впливати на те, що відбувається, людей, які здатні володіти собою в умовах хаосу та незрозумілості. Їй знадобляться люди, які...можуть не мати навиків у якійсь одній спеціальності, але володіють досвідом у деяких різних сферах і здатністю екстраполювати ідеї з однієї сфери в іншу. Вона буде винагороджувати індивідуальність та підприємливість» [20, с. 287].

В інформаційному суспільстві, що формується, відбувається не тільки кількісне розширення застосування інформаційних технологій, але і з'являються якісно нові форми комунікації. Інформація і знання, розміщені в мережі Інтернет, стають вирішальним ресурсом індивідуального розвитку, що дозволяє одержувати результати в різних галузях знання.

Головним принципом соціального самовизначення індивіда в мережеских комунікаціях є гнучкість, еластичність ідентичності, яка позбавлена «внутрішньої» центрації, вільно впускає в себе зовнішнє й також легко проникає в зовнішнє, граючи своїми ролями та уявленнями. Є.Уханов справедливо вважає, що умовою успішного самовизначення індивіда та його самоідентифікації в мережеских комунікаціях є «мережева» внутрішня структура індивіда – метастабільна, без центру, мозаїчна ідентичність.

Однією з умов вдалого самовизначення індивіда в мережеских комунікаціях є «розірваний», нецілісний характер свідомості, інакше було б складно сприймати реальність, якої «не існує». Це є однією з основних умов успішної соціалізації в процесі самовизначення індивіда. Нестійка, ігрова, ситуативна ідентичність характерна не тільки для мережевої реальності, але й для постмодерної ситуації в цілому. Визначальною рисою безпосередньо мережеских комунікацій є гіпертрофований вияв цієї тенденції. Це сприяє більш гнучкому соціальному конструюванню реальності порівняно з повсякденною

реальністю.

Однією з важливих рис самовизначення індивіда в мережевих комунікаціях є взаємопроникнення віртуалізованої соціальної реальності та внутрішнього світу індивіда. Суттєвою відмінністю від повсякденної, «реальної» реальності є те, що актуалізація індивідом віртуальної реальності робить його частиною віртуальної реальності також за умови «неперебування» безпосередньо індивіда в мережі.

Людина є не тільки суб'єктом інформаційних комунікацій, які вона створює й використовує. Не меншою мірою вона стає й об'єктом дії інформаційних мереж, оскільки її життєдіяльність забезпечується ними. На думку Е.Фромма, «людина, застосовуючи своє розуміння фізичного світу до практичних цілей, підвищує свої внутрішні здібності, і їй необхідна комунікація, що відповідає її здатності мислити і творити». Тому, у наш час різко зростає значення комунікаційних мереж, що у край формалізують процес отримання людиною інформації.

Інформаційні мережі існують з виникнення поштового зв'язку, потім телеграфу й телефону. Сьогодні значна частина економічної, наукової й суспільної діяльності є просто незбагненною без сучасних інформаційних мереж. Зважаючи на їх тривалу історію й поступовий розвиток, можна погодитися з думкою В.Гухмана, що прискорений розвиток таких мереж обумовлений «зростаючою інформатизацією сучасного соціуму, в якому від 1/3 до 1/2 – сциєнтистсько-технократично орієнтоване покоління, раціонально мисляче в інформаційних поняттях, виховане в інформаційному середовищі, сприймаюче і таке, що раціоналізувало її як повсякденний атрибут свого буття, не мисляче себе поза цим середовищем». Саме наростання процесу комп'ютеризації викликає підвищений інтерес у наукових концепціях, в яких інформаційні мережі будуть інтерпретовані як ключова тенденція трансформації людини.

На думку А.Наріньяні, «трансформація тільки починається, вона торкається кожного різною мірою, але ми вже не ті Номо, якими були 20 років тому, хоча ще й не такі, якими станемо через 10-20 років». Тим самим, комунікації беруть безпосередню участь у формуванні й відіграють вирішальну роль у створенні моделей нової «комп'ютерної» людини. Модель людини можна визначити як «упаковане знання», що несе цілком певну антропологічну інформацію, задовану у спеціальну форму. І ця модель містить не тільки ту антропологічну інформацію, яка послужила її джерелом, у даному випадку це – інформаційна революція. Вона може містити потенційне знання, яке людина, «досліджуючи модель, може отримати, зробити наочним і використовувати у своїх практичних життєвих потребах».

Моделі людини знаходять віддзеркалення у відомій концепції М.Кастельса, який при аналізі нових форм суспільства опирається на поняття «комунікаційна система» і «мережеве суспільство». Філософське дослідження

комунікацій включає проблему відношення глобальних мереж і людини. Аналіз даної проблеми дозволяє виділити відношення між мережею й людиною, визначаючи тим самим спосіб розгляду концепції М.Кастельса. Нова людина формується в такому суспільстві, яке, на думку дослідника «вказує на атрибут специфічної форми соціальної організації, в якій завдяки новим технологічним умовам, що виникають в даний історичний період, генерування, обробка і передача інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності і влади».

У роботах М.Кастельса представлений синтез емпіричних досліджень і аналітичної роботи, проведених автором у цілій низці країн. Вчений як відправну точку своїх роздумів використовує комунікації, як основні ознаки нового світопорядку, що формується. Виходячи з цього, основне положення його концепції полягає в тому, що інформаційна епоха позначає появу нової людини, яка виникає завдяки розгортанню мереж і пріоритетному значенню інформаційних потоків. Дослідник вважає, що «визначальні дії у всіх сферах людської практики роблять на основі інформаційних технологій, що такі дії організовані (у глобальному масштабі) в інформаційні мережі і зосереджені на обробці інформації (символів)».

М.Кастельс представляє державу інформаційної епохи як новий тип мережевої держави, заснованої на мережі національного, регіонального, місцевого й локального рівнів. Він підкреслює, що таке використання інформації і знань веде до виникнення нової людської трансформації, причому значення даного переходу для історії людства таке велике, що він не може навіть бути зіставлений з переходами ані від аграрного до індустріального, ані від індустріального до сервісного господарства. Така інформаційна революція, за словами А.Ракітова, «здійснює зростаючий вплив на перебіг історичних подій, поступово змінюючи систему цінностей, світогляд і уявлення людей про саму людину, сенс її буття й призначення. Тому філософська рефлексія над комп'ютерною революцією переростає у завдання осмислення соціально-історичної долі людства».

Наскільки ширшою є сфера застосування технічного, настільки менше аспектів людської діяльності залишаються незалежними від неї. Постійне зростання матеріальних і культурних потреб – причина розвитку промисловості і головний стимул технологічних удосконалень. Але технологічні інновації, крім досягнення своєї прямої мети – підвищення ефективності матеріального виробництва – одночасно розхитують і традиційні основи суспільного життя, і базу традиційної культури.

Ці технологічні зміни істотно перетворюють не тільки місце існування людини, але і впливають на саму людину, на організацію всіх видів її діяльності, на взаємини між спільнотами людей на ринку сировини, товарів і послуг, на систему освіти і, нарешті, на норми й закони, що фіксуються і розвиваються законодавчою, судовою і виконавчою владою.

Зауважимо, що людство було вимушене адаптуватися до природного й штучно створеного інформаційного середовища протягом усього свого розвитку, проте, життя сучасної людини визначається новими реаліями, новими екологічними й соціальними обставинами. Технічні досягнення у сфері комунікацій визначають першу відмінність нової «мережевої» людини – середовище взаємодії. Людина живе в такому комунікаційному просторі, відмінними рисами якого є відсутність меж, а взаємини відрізняються цілою низкою нових рис і характеристик, які виникають на основі не вертикальних, а горизонтальних зв'язків.

4.2 Нові вимоги перед людиною в умовах викликів інформаційної цивілізації

Створення сучасного світового інформаційного простору поступово висуває нові вимоги перед людиною як духовно-суспільною істотою, здатною приймати виклики інформаційної цивілізації і нести відповідальність за власні дії та їх наслідки. Як зазначає Л.Овсянкіна, сучасний світ як система складних і суперечливих глобальних соціально-економічних, політичних, духовних, культурних та інформаційних взаємозв'язків активно підводить людство до вироблення нових цінностей і світоглядних орієнтирів, необхідних для його виживання сьогодні. В епоху, коли руйнуються минулі авторитети і стереотипи, дефіцит духовності може стати серйозною загрозою для подальшого розвитку сучасної цивілізації.

Вражаючим є прогрес комп'ютерів і телекомунікацій які послужили тому, що маловідома технологія Інтернет перетворилася на рушійну силу переходу до мережевого суспільства. Мережева структура проникає у всі сфери життя людини й суспільства: економіку, політику і культуру, і тим самим перетворює людину. Як відзначає М.Кастельс, «незважаючи на всі спроби врегулювати, приватизувати й комерціалізувати Інтернет і системи, які входять до нього, мережі комп'ютерних комунікацій, як в Інтернеті, так і за його межами, характеризуються щонайширшим розповсюдженням, багатобічною децентралізацією й гнучкістю». Кастельс вважає Інтернет технологічним базисом формування нової людини. На його думку сучасний Інтернет-мислитель уподібнюється енергетичній системі і електродвигуну, тому що «він здатний поставляти «інформаційну енергію» для будь-яких сфер людської діяльності».

Наступною важливою межею в «мережевій» людині М.Кастельса є трансформація простору і часу, яка стала також результатом інформаційної модернізації й розвитку комунікацій. Подолання відстані за допомогою комунікацій і швидких транспортних систем дозволяє людині проводити час

спільно без просторового зближення, що робить можливим її включення в гнучкі міжтериторіальні структури, які еволюціонують у функціональні мережі взаємодії й нові форми зайнятості.

Подолання інформацією величезного простору за короткий проміжок часу, призводить до перегляду розуміння часу, який знищений швидкістю зв'язку між комп'ютерами. Цьому підпорядковано прагнення уникнути марних витрат часу, які призводять до втрати можливостей людини хоча б на секунду, що стосується організації праці. У концепції М.Кастельса, «позачасовий час» інформаційної епохи приходить на зміну біологічному часу більшої частини людській історії і хронологічному часу індустріальної ери. «Влада над часом, контроль над ритмічністю колонізували території й перетворили простір у процесі широкомасштабної індустріалізації».

Він вводить поняття «простір потоків», що поступово встановлюють панування над простором місць. У цих потоках представлена більшість стратегічно важливих видів діяльності, а людина облаштовує життя, накопичує досвід і набуває відчуття ідентичності. Сама ідентичність формується не на природних підставах, а на інформаційних (оскільки інформація, а не природні процеси, стає основним сенсом життя людей), тобто, є створеною самою людиною на основі проектів і програм.

Час, згідно з М.Кастельсом, має різну цінність і різний темп у цих двох різних просторах. Новий професійний клас великих міст прагне якомога більше зробити за 24 години, тим самим заперечуючи часові обмеження. Тут існує лише сьогодення, причому не тільки в роботі, але і в житті. Для значної більшості людей, вкорінених у просторі місць, час має інше значення і набагато повільніший темп. Людина використовує час як основний ресурс для вирішення багатьох проблем. Парадокс полягає у тому, що ті люди, чий час має високу цінність, прагнуть знищити його несамовитими спробами витіснення з нього останньої краплі грошової вартості. Ті ж, чий час не має цінності з точки зору системи, використовують його як єдиний ресурс як для виживання, так і для життя, що означає великий ступінь особистого контролю над своїм часом. Простір потоків перевизначає поняття відстані і встановлює різні часові режими для мешканців двох форм простору.

Також, на думку М.Кастельса, нова людина з одного боку, позбавляється свого конкретного простору, тобто занурюється в безособовий «простір потоків» і виводиться в «передчасний час» миттєвих інформаційних повідомлень. З іншого боку, комунікації наділяють незадоволені пануванням такого негативного «передчасного часу» групи такою могутньою зброєю, як Інтернет, через що ці групи дістають можливість мимовільної самоорганізації й миттєвої концентрації своїх зусиль.

Наступною характеристикою сучасної людини є можлива втрата ідентичності і можливість анонімного доступу до наявної інформації. Весь цей світ зв'язаний телекомунікаціями, комп'ютерами і загальними джерелами

інформації. Нові технології і мережева логіка зв'язують воєдино все цінне, виключаючи з цих зв'язків все і всіх, що не володіють цінністю ані як виробник, ані як споживач, незважаючи на їх пристрасне бажання бути включеними в ці мережі. М.Кастельс стверджує, що «приналежність до тієї або іншої мережі або відсутність такої разом з динамікою одних мереж по відношенню до інших виступають як найважливіші джерела влади і змін у нашому суспільстві». Проте, сучасні суспільства здебільшого структуруються навколо протистояння мережевих систем і осіб, причому саме поява організаційних мереж, розповсюдження культури віртуальної реальності і розвиток технології викликає до життя наростання самотності, що

У контексті цього можна стверджувати, що децентралізовані, мережеві і глибоко вкорінені процеси людської зміни, що використовують інформаційні і комунікаційні інструменти і створюють нову людину, є новим алгоритмом соціальної трансформації. У зв'язку з цим, у сучасному суспільстві все більшої значущості набуває особистісне, продуктивне, творче, особливе. Суб'єктивне, національне, соціальне, виходять на перший план. Поняття ідентичності, яке охоплює і суб'єктивний час, і особисту діяльність, і національні особливості є однією з найважливіших характеристик сучасної («мережевої») людини.

Розділяючи поняття «віртуальний» і «реальний», М.Кастельс спирається на ідею початкової віртуальності нашого культурного досвіду, який посилюється засобами комунікацій і стає фундаментальною межею культури нової «мережевої» людини. Оскільки роль мереж полягає не в їх змісті, а в самому факті доступу до них, то якщо людина не знаходиться в мережі, то вона не зможе повноцінно брати участь в житті мережевого суспільства. Сама ж культура, визначена як «культура реальної віртуальності», виявилася значною мірою захопленою електронним гіпертекстом, який комбінує, артикулює й виражає сенси у вигляді аудіовізуальної мозаїки, здатної до розширення або стиснення, узагальнення або специфікації залежно від аудиторії.

Особливістю культури реальної віртуальності є те, що вона утворює систему, в якій сама реальність повністю занурена у віртуальні образи. Розвиток комп'ютерних мереж веде до формування специфічних віртуальних співтовариств, при цьому спостерігається широка соціальна й культурна диференціація. Важливим антропологічним аспектом стає проблема відчуження. І.Негодаєв особливо виділяє, що «пасивне споживання інформації формує жорсткість мислення, позбавляє людей безпосереднього спілкування один з одним, звужує персональний простір, призводить до втрати міжособового спілкування».

Це призводить до того, формується клас професіоналів, які, управляючи зв'язками з глобальною економікою, здійснюючи їх сервісне обслуговування й контролюючи розвиток приватного бізнесу, утворюють місцеві суспільства, які живуть у новій інформаційній епосі. Але в цілому «становлення інформаційного суспільства породило канали трансляції соціокультурних норм

і цінностей», що характерне для появи масової культури, маніпуляції свідомістю людини, що стає могутнім засобом антропосоціогенезу.

4.3 «Мережева людина» як об'єкт «культури суспільства епохи інформатизації»

В результаті культурологічний аспект «мережевої» людини є важливим і сприяє появі на наших очах нового типу культури як «культури суспільства епохи інформатизації». І.Негодаєв виділяє три її рівні: звичаї і традиції; сегменти культури, що забезпечують відтворення існуючих в даний час форм життєдіяльності; програму майбутніх форм життєдіяльності людей – етап, який і визначає сучасний етап розвитку культури. Необхідно також підкреслити, що «в епоху інформатизації зникає минула відмінність між матеріальною й духовною культурами», що інформаційне суспільство характеризується суперечністю еволюційних процесів в культурі – наявністю як диференціації, так і інтеграції.

На думку М.Кастельса, мережеві структури здійснюють вплив на гендерний чинник «мережевої» людини. «Нова самотність, спрямована в майбутнє, – вважає М.Кастельс, – виникає не з минулої самотності громадянського суспільства, якою характеризувалася індустріальна епоха, а з розвитку сьогоденної самотності опору». До суб'єктів цього опору віднесені, перш за все, релігійні, екологічні, жіночі й феміністські організації і рухи. Аналізуючи гендерні характеристики інформаційного суспільства, М.Кастельс говорить про фемінізацію праці, заміну «організаційної людини» на «мобільну жінку», підкреслюючи, що ці риси в цілому характеризують трудову сферу й систему виробничих відносин. Він відзначає, що для мережевого суспільства характерна загальна криза патріархату.

На його думку, «культурна революція в жіночій соціальній поведінці, сексуальності, в репродуктивних технологіях і поведінці, опір цим процесам чоловіків, центрована на «я» культура, індивідуалізація життєвих зразків і ослаблення впливу держави, зацікавленої в збереженні патріархізму – все це процеси, які, з одного боку, зрушують, а з іншого – самі виявляються можливими тільки за умови зрушення міжособових відносин від нуклеарної сім'ї до системи мережових відносин. Те, що залишилося від сім'ї, трансформувалося в партнерство, яке є мережевими вузлами. Сексуальність відокремилася від сім'ї і перетворилася на споживчий образ, стимульований і симульований електронним гіпертекстом. Тіло стає вираженням ідентичності».

Людина «втрачається» у світі інформації і не встигає цю інформацію успішно обробляти й використовувати її на користь свого «біосферного» життя. Як відзначив Д.Тапскотт, «ера Мережевого Інтелекту – це ще й ера

потенційного ризику. Для окремих громадян, організацій і суспільств, які не встигають влитися в струмінь, розплата наступить швидко».

З питання впливу на моральний світ людини мережевої реальності висловлюються діаметрально протилежні точки зору, неначе йдеться про абсолютно різні явища. Оцінки коливаються від визнання світової мережі головним розсадником пороку до віри в можливість вирішення всіх соціальних проблем. «Криза традиційних людських форм комунікації необхідно спричиняє собою кризу моральності, оскільки вона за своєю суттю є уявленнями про ідеальні відносини між людьми».

За допомогою мережевого простору можна вивчати мови, ознайомитися зі світовою культурою, брати участь в інтерактивних конференціях. Іншими словами, перед людиною є вибір: використовувати мережу як розвагу, або з її допомогою займатися власною освітою. І цей вибір залежатиме не від факту наявності Інтернету, а від виховання й соціального оточення людини. На відміну від спілкування з людиною технікою, яке носить знеособлений характер і примушує бути такими ж тих, хто ставить своє життя в залежність від подібного спілкування, мережева реальність є місцем прояву яскраво виражених особових якостей.

З цього виходить, що головний вплив на трансформацію людини здійснюють інформаційні й комунікаційні технології. Технологічний розвиток можна розглядати як відхід від початкових умов людського існування. За інформаційними технологіями слідує біотехнології, які вже можуть змінювати нас самих, а не характер наших дій.

Сучасна наука і техніка, зберігаючи загальну установку на перетворення об'єктивного світу, втягує в орбіту людської дії принципово нові типи об'єктів, які змінюють тип раціональності й характер діяльності, що реалізується у виробничих і соціальних технологіях. На думку В.Стьопіна, «йдеться про складні системи, що саморозвиваються, серед яких головне місце займають людинорозмірні, які включають у себе людину як свій особливий компонент.

Зразки таких систем – біосфера як глобальна екосистема, біогеоценози, об'єкти сучасних біотехнологій, соціальні об'єкти, системи сучасного технологічного проектування, складні інформаційні комплекси й системи штучного інтелекту». При вивченні людинорозмірних об'єктів пошук істини виявляється пов'язаним з визначенням можливих напрямів перетворення такого об'єкта, що безпосередньо торкається гуманістичних цінностей.

В результаті складається багатовимірна структура відносин, яка володіє згуртованістю й лояльністю у відношенні один до одного. Визначальними в біотехнологічних перспективах людини є інформаційні технології і саме з їх допомогою відбувається вироблення нових смислових орієнтирів і цінностей сучасного суспільства.

Аналізуючи зв'язок технологічної інновації зі станом знання, М.Кастельс писав, що «технологічна інновація не є ізольованою подією, вона відображає

даний стан знання, конкретне інституційне й індустріальне середовище, наявність необхідної кваліфікації, щоб описати технологічну проблему й вирішити її». Цикл таких передумов привів до нової інформаційної ери, що ґрунтується не стільки на механічній техніці, скільки на інтелектуальних технологіях, що дозволяє говорити про новий принцип суспільної організації.

Як відзначає М.Кастельс, «в кінці двадцятого століття ми переживаємо один з ... рідкісних в історії моментів. Момент цей характеризується трансформацією нашої «матеріальної культури» через роботу нової технологічної парадигми, побудованої навколо інформаційних технологій». Стрибоподібний розвиток інформаційних технологій йде врозріз з можливостями людського чинника. Людський чинник виявився серйозною перешкодою на шляху широкого впровадження інформаційних технологій не тільки в тих, що розвиваються, але і в розвинених країнах.

4.4 Нові адаптивні механізми в умовах антропологічних та технологічних змін

При виявленні майбутніх антропологічних змін, необхідно відзначити етичні наслідки технологічних змін. Як відзначає Е.Фромм, «людина реагує на зміну зовнішньої обстановки тим, що змінюється сама, а ці психологічні чинники, у свою чергу, сприяють подальшому розвитку економічного й соціального процесу».

Виходячи з цього, за словами А.Ракітова, «по відношенню до інформаційних технологій людина повинна зробити особливий, наддетермінуючий історичний вибір, заснований на чіткому розумінні страхітливої сили пов'язаних з ними негативних наслідків, а також конструктивних, позитивних можливостей».

Американський футуролог Е.Тоффлер приводить міркування Д.Міллера про душевне здоров'я людини: «Механізм людської поведінки ламається під дією перевантаження інформацією... але вже зараз, не розуміючи її потенційного впливу, ми збільшуємо швидкості змін в суспільстві. Ми тиснемо на людей, примушуючи їх адаптуватися до нових ритмів життя... ми спонукаємо їх обробляти інформацію з набагато більшою швидкістю. Тому можна не сумніватися, що ми піддамо їх свідомість перезбудженню» [37, с. 386].

Таким чином, нова мережева форма організації сприяє становленню нової «мережевої людини», причому комунікації беруть безпосередню участь у формуванні й відіграють вирішальну роль у трансформації такої людини. Перша відмінність нової «мережевої» людини – середовище взаємодії. Людина живе в такому комунікаційному просторі, відмінними рисами якого є

відсутність меж, а взаємини відрізняються цілою низкою нових рис і характеристик, які виникають на основі горизонтальних зв'язків. Другою важливою межею в «комп'ютерній» людині М.Кастельса опиняється трансформація простору й часу, яка стала також результатом інформаційної модернізації й розвитку комунікацій. Третьою характеристикою нової «мережевої» людини є втрата ідентичності. Культура «віртуальної реальності» стає фундаментальною четвертою межею нової «мережевої» людини. П'ятою відмінністю є гендерні зміни. Основною суперечністю мережевого суспільства, що формується, і людини, є суперечність між глобалізацією світу й ідентичністю конкретної людини, між віртуальним простором і присутністю в ньому малих етнічних і культурних груп, що претендують на збереження ідентичності.

Найважливішою характеристикою інформаційної цивілізації є необхідність організації й відбору інформації. Одним з основних питань, що стоять перед сучасним суспільством повинне стати питання не просто про отримання, але й про відбір інформації. Неконтрольована, неорганізована інформація не може стати соціальним ресурсом, освітньою базою.

Структурована інформація – цінність, розрізнена ж створює хаос, інформаційні деструкції людської свідомості.

З іншого боку, дистанційованість сучасної людини від собі подібних, її свого роду ізолюваність призводить до того, що в ній розвивається внутрішня вимога діалогу, необхідність комунікації. Особливістю сучасного суспільства є те, що постійне впровадження технологічних нововведень веде до того, що люди постійно прагнуть бути разом, виникає інтерес іншого типу – тяга до комфорту, душевності, гуманізації всього життєвого простору, гуманітаризації сфери освіти. Інакше кажучи, виникає потреба в таких фахівцях як вчителі, юристи, бібліотекарі, архітектори, репортери, соціальні працівники і т.п. Спроба перерости з масового індустріального суспільства, приводить до різнопланового прояву людської індивідуальності.

Сучасний етап у розвитку суспільства є таким, що людині все швидше і швидше доводиться переходити від звичного способу життя до якісно нового. Головні зміни повинні відбутися в свідомості людей, в першу чергу, відносно розуміння того, що основою сучасного суспільства є розвинена особа, у якій існує можливість вибирати. Людина повинна зрозуміти, що сучасні знання технології – це основний потенціал майбутніх інновацій. Розвиненість сучасного суспільства, технічна оснащеність інститутів гуманітарної сфери дає можливість розвиватися висококваліфікованій універсальній особистості. Одним із завдань сучасного суспільства, якщо воно дійсно піклується про своє майбутнє, повинне стати формування уміння пошуку й відбору інформації, яка в єдності з новітніми технологіями її обробки виступає стратегічним ресурсом соціального прогресу.

Як зазначалося у попередніх авторських публікаціях, серед переваг, які

демонструє нам нова інформаційна епоха, можна виділити наступні: високий рівень взаємодії комп'ютерів з людиною. Комп'ютер виступає в ролі персонального помічника людини, він здатний взяти на себе функції всіх існуючих засобів масової інформації відразу.

Це означає, що людина отримує можливість вибирати ті види засобів масової інформації, через які вона хоче одержувати й передавати ідеї; оскільки інформація може бути представлена у видовому різноманітті, людині надається можливість багатобічно розглянути ідеї або проблеми і звести воедино інформацію від різних джерел. За допомогою комп'ютера можна одержати не просто статистичні викладки, а наочні моделі, які описують і перевіряють теорії, що суперечать одна одній, забезпечують можливість більш наочного «бачення» світу; нові можливості у вирішенні проблеми успішної адаптації людини в інформаційному середовищі відкриваються з розвитком низки передових інформаційних технологій, зокрема Інтернет.

Перш за все, розширюються когнітивні й комунікативні можливості людини, використання нових засобів комунікації принципово знижує витрати передачі інформації, спрощує й стрімко прискорює процес створення нових соціальних спільнот, члени яких територіально розсіяні, відповідно, розширюються соціальні мережі взаємодії.

Життєдіяльність сучасної людини тепер реалізується на шляхах все більш активного спілкування з технічними пристроями; якщо раніше вони були як би продовженням людських рук і сприяли посиленню її фізичних потенцій, то виникнення комп'ютера різко змінило положення: він грає роль співробітника, що спільно виконує складну інтелектуальну роботу. Людина потенційно готова жити і працювати в якісно новому інформаційному середовищі, адекватно сприймати його реалії і, більше того, успішно розвивати його. Таким чином, це змінює не тільки умови життя людини, але і її саму.

Проте, ці зміни носять суперечливий характер, що пов'язано з багатьма вельми різноплановими чинниками, наприклад, з необхідністю виділення значних ресурсів суспільства, з неминучою і нерідко хворобливою ломкою різних структур (соціально-економічних, виробничо-технологічних, культурних, чисто інформаційних тощо), з труднощами культурно психологічної адаптації людини до нетрадиційних інформаційних засобів і технологій. Коротше кажучи, цей процес не можна представляти як суто позитивне явище, без недоліків, витрат і небажаних наслідків.

Один з найсерйозніших моментів, який необхідно враховувати в першу чергу, – можливий негативний вплив новітніх інформаційних засобів і технологій на здоров'ї людей, особливо дітей і підлітків. Крім того, зараз, в епоху різкого зростання ролі комп'ютерної техніки, проблема збереження самотності людської особистості набуває особливої важливості як у сфері теоретичного осмислення місця людини в сучасному суспільстві, так і у зв'язку з назрілою необхідністю нових підходів до виховання людини.

Існує побоювання, що комп'ютеризація діяльності фахівця, вирішення пізнавальних задач, що не володіє фундаментальною культурою, здатна перетворити людину на придаток машини, позбавити її здатності до творчої діяльності.

Багато дослідників заговорили про виникнення нової культури, демонструючи залежність трансформації свідомості від використання абсолютно нового для людської руки інструменту – кнопки. І дійсно, користувач персонального комп'ютера проводить за ним стільки часу і так швидко звикає до механізмів роботи, що можна стверджувати, що кнопка стає новим культурним артефактом.

Висновки до четвертого розділу

У світі глобальних інформаційних потоків, неконтрольованого зростання інформаційних ресурсів і необмеженого доступу до них людина стикається з проблемою переробки інформації, вибору необхідної для себе діяльності. І тут комп'ютер не помічник, він може лише видати результат пошуку, але аналіз інформації – завдання людського мислення. А воно не завжди готове до цього вибору, і тоді настає зниження сприйняття й розумових здібностей.

Взаємодія людини й інформаційного середовища здійснює радикальні перетворення і в людській свідомості, вона реалізується на основі вирішення складного завдання розвитку мислення, завдання оперування формальними поняттями і об'єктами. У зв'язку з цим, розвиток комп'ютерної техніки породжує нові парадигми в наукових уявленнях і, відповідно, зміни у звичках і поглядах людей.

Нові парадигми формують нове сприйняття людиною свого місця по відношенню до інформаційного середовища і відповідно нове усвідомлення себе і своєї свободи. Сьогодні можна з упевненістю стверджувати, що проблема адаптації людини до інформаційного середовища є гостро сучасною, дуже актуальною, смисложиттєвою для нинішнього етапу цивілізаційного розвитку людства.

Отже, сучасне інформаційне середовище можна визначити як «сукупність інформаційних умов існування суб'єкта (наявність інформаційних ресурсів і їх якість, розвиненість інформаційної інфраструктури), а також соціально-економічних і культурних умов реалізації процесів інформатизації».

Отже, розвиток аудіовізуальних засобів передачі інформації (телефон, радіо, кіно, телебачення) і, особливо, комп'ютерних технологій у багато разів розширило і якісно змінило потік інформації, що обрушується на людину.

Інформаційні засоби здійснюють величезний вплив на свідомість людини і її культуру, на процеси соціальної адаптації, сприяючи формуванню певних цінностей і зразків поведінки.

З'являються такі адаптивні механізми, як утворення соціальних структур за групами ідентичності і стереотипність масової культури й масової

свідомості. Перераховані проблеми, що виникають в ході взаємодії людини й сучасного інформаційного середовища, вимагають подальшого комплексного осмислення для пошуку оптимальних шляхів їх вирішення.